

Александар ТРАЈАНОВСКИ

ПОЛИТИКАТА НА БУГАРСКАТА ЕГЗАРХИЈА ВО МАКЕДОНИЈА (1870—1893)

I.

Со издавањето на ферманот за основање на Бугарската егзархија во 1870 година, се пристапило кон нејзината организација. За седиште на новооснованата бугарска црква била одбрана престолнината на Османлиската Империја. Секако дека тоа имало свои оправдани причини. Така, Бугарија сè уште не била оформена во државна творба за да може седиштето на својата црква да го пренесе во својата земја. Од друга страна, од Цариград полесно можело да се делува и влијае за раширување на бугарските црковни граници на териториите кои се наоѓале надвор од канонските граници на некогашната бугарска Трновска патријаршија¹⁾. Станува збор за епархиите во Македонија, дел од Србија и Тракија, кон кои црковни институции бугарската буржоазија пројавила територијални претензии. Но како тие територии, како и сама Бугарија, се наоѓале во границите на турската империја, а бидејќи Бугарија не била оформена како државна творба и сила за да може со помошта на својата воена надмоќност да ги реализира тие свои идеи, таа се послужила преку својата црква во зародиш, најпрво духовно, а потоа, откако ќе оформи свој државен апарат, и политички да ги освои и приклучи во етничките граници на Бугарија, како нејзини составни делови. Гореспоменативе аспирации бугарската буржоазија можела на ги реализира преку член 10-ти од ферманот од 1870 година, во кој според другото, се вели: „Ако населението од другите места (надвор од канонските грани-

¹⁾ Трновската патријаршија Турците ја укинале на 17. VII 1393 година. Оттогаш па сè до 1870 година таа и нејзините епархии се наоѓале под јурисдикцијата на Грчката цариградска патријаршија. Види поопширно: Славко Димевски, Борбата за афтокефалноста на православните цркви во Европа во XX век, Скопје, 1979, с. 81—100.

ци на некогашната Трновска патријаршија — м.б.) кои ја испове-дуваат верата, сакаат еднодушно или најмалку две третини од жителите да му се потчинат на бугарскиот егзархат и ако по проверувањето се утврди дека е тоа праведно, нивната молба мора да се прифати“²).

Со основањето на Егзархијата, кон неа биле приклучени сите епархии во Бугарија, кои некогаш потпаѓале под јурисди-кцијата на Трновската патријаршија, потоа Нишката и Пирот-ската во Србија и Велешката епархија во Македонија. Некол-ку месеци по прогласувањето на митрополитот Антим за прв егзарх на Бугарската егзархија, бил устоличен и првиот егзар-хиски владика за една егзархиска епархија во Македонија. Та-ка, на 1. V 1872 година за архиереј на Велешката епархија бил назначен архимандритот Дамаскин³). Нешто подоцна (23. III 1874 година) Егзархијата, откако се извршиле изборите (ис-тиљамот) на населението на некои епархии во Македонија, а врз основа на член 10-ти од ферманот, успеала да издејствува султански берати за уште двајца егзархиски митрополити во Ма-кедонија. Станува збор за митрополитот Натанаил Кучевишки⁴)

²) Љубен Лапе. Одбрани текстови за историјата на македонски-от народ, II дел, Скопје, 1966, 88—90; Сбирка оть документи за уредбата и духовните правдини на Българската Егзархия, Цариградъ, 1919, 7—14; Анкета на Балканахъ. Доклад претставление дирекции „Dotation Carnegie“, членами анкетной комисии, София, 1918, 10.

³) Архимандритот Дамаскин по потекло е Бугарин роден во гра-дот Панаѓуриште, Бугарија. Тој мошне добро ѝ бил познат на велеш-ката јавност уште од 50-тите години на минатиот век. Во тоа време источната (Прџоречката) црковно-училишна општина го назначила Да-маскина за главен учител на Прџоречкото училиште. Види поопширно: Александар Трајановски, Просветно-културната дејност на велеш-ките црковно-училишни општини до нивното обединување. Во Зборни-кот: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на Периодбата. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1979, 179—200.

⁴) Митрополитот Натанаил (1820—1906) по потекло е Македонец ро-ден во селото Кучевиште, Скопско. На 18. VII 1872 година станал архи-мандрит на егзархиската Охридско-преспанска епархија. На таа долж-ност, односно како митрополит на Охридско-преспанската епархија бил од 25. III 1874 до 10. VIII 1877 година кога, поради неговата востанич-ка активност за време на македонското (Кресненското, Разлошкото) вос-тание од 1878—1879 година, засекогаш морал да ја напушти Македонија. Животниот пат го завршува како митрополит, најпрвин на Ловечката, а потоа на Пловдивската епархија во Бугарија. Поопширно за неговото дело види: Жизнеописание Митрополита Охридо-Пловдивского Натанаи-ла. (Автобиографични белешки). Сбъщава Ангел Станков, Зборник за Народни умотворения и книжнина, Кн. XVI, София, 1909, 1—77; Пловдив-ски Кирил, Натанаил митрополит Охридски и Пловдивски (1820—1906), София, 1952; Кирил патриарх български, Екзарх Антим (1816—1888), Со-фия, 1956, 619—620; Кузман Георгиевски, Натанаил Кучевишки — охридски митрополит (1820—1906). — Весник на Македонската православ-на црква, XVI/3—4, Скопје, 1974, 85—93.

и Доротеј Скопски, кои стануваат архиереи на Охридската, односно на Скопската епархија⁵).

Со испраќањето на тројцата егзархиски владици во трите македонски епархии дејноста на Егзархијата во Македонија, која уште на почетокот не била чисто религиозна, постепено почнала да се наложува во сите пори на религиозно-просветниот и културно-политичкиот живот во Македонија. Тоа го истакнуваме затоа што егзархиското црковно-училишно дело во Македонија не содржело само културно-просветна, туку и политичка улога во животот на македонскиот народ⁶) како средство и метод за полесно преобразување на Македонците во Бугари и постепено приклучување на Македонија кон Бугарија.

Меѓутоа, за време на Руско-турската војна од 1877—1878 година, споменатите егзархиски владици во Македонија биле „компромитирани во очите на турските власти поради својот патриотизам“⁷) па поради тоа биле прогласени како „началници на македонското востание“⁸) и како такви протерани од Македонија. Ова ќе доведе по 1878 година, па сè до 1890 година⁹) Егзархијата да не располага со ниеден свој митрополит во Македонија, така што повторно целокупната црковно-просветна власт во Македонија ја презеле македонските црковно-училишни општини, кои и пред доаѓањето на Егзархијата во Македонија се занимавале со таа дејност.

II.

Борбата што ја водела бугарската буржоазија за своја самостојна црква, била водена под паролата борба за бугарска црква, која, покрај културно-религиозните и просветните мотиви во себе, содржела и национално-политички аспирации на

⁵) Михаилъ Арнаудовъ, Екзахрѣ Иосифъ и българската културна борба следъ създаването на Екзархијата (1870—1915). Томъ първи, София, 1940, 119—150.

⁶) Никола А лексиевъ, Нашата училишна политика, (Историческо иследование), София, 1912, 6.

⁷) К(узман) Ш(апкарев), Българскиѣ владици въ Македония, В. „Марица“, III/179, Пловдивъ, 18. IV 1880, 7.

⁸) Централен државен исторически архив (ЦДИА), егзархиска архива—Софија, Фонд: 176, оп. 1, арх. ед. 13, л. 86. — (До егзархот Јосиф I, № — 193, Пловдив, 6. IX 1879). — (Фотокопии во Институтот за национална историја, Скопје, кутија IV, л. 6).

⁹) Познато е дека во 1890 година Егзархијата успеала да добие султански берати за поставување на егзархиски владици во Скопската и Охридската епархија. Станува збор за митрополитите Теодосиј Гологанов и Синесиј. Нешто подоцна во 1894 година Егзархијата добила уште два берата за Велешката и Неврокопската епархија (митрополитите Авксентиј и Иларион), а во 1897 година уште три султански берата за Битолската (Пелагониска), Струмичката и Дебарската епархија (митрополитите Григориј, Герасим и Козма). — Види: С., 24-и Априлѣ, Църковенъ вѣстникъ, III/1, София, 27. IV 1902, 1—3.

бугарската буржоазија. Имено, околу 70-те и 80-те години на минатиот век бугарската буржоазија, рапидно растејќи и јакнејќи се, почувствувала потреба за експанзија надвор од природните граници на Бугарија. За понатамошниот развиток на бугарската буржоазија, природните граници на Бугарија станувале претесни. Таа пројавила желба за присвојување на други територии и нови пазари. А таквите можела да ги најде по соседна Македонија и Тракија. Во идеологијата на бугарската буржоазија Егејското Море и Солун биле идеални места за нејзината експанзија. Во оваа смисла, без Македонија бугарската држава на Балканскиот Полуостров станувала безнадежна, без смисла, зашто „Солун треба да биде главна врата на таа држава... Без Македонија — Бугарија ќе остане осакатена не само во национален поглед туку и политички неспособна за живот. Бугарија ќе биде сигурна само кога ќе стигне до отворено море, а тоа може да стане само преку Македонија“¹⁰).

Реализирањето на ваквата експанзионистичка политика на бугарската буржоазија сè до создавањето на бугарското кнежевство во 1878 година, било невозможно да се изврши, барем не по пат на воена сила. Поради тоа, сè до ослободувањето на Бугарите од османлиското ропство и првите години по ослободувањето, според зборовите на познатиот бугарски марксист Димитар Благов, „грижата на Бугарите на бугарската пропаганда во Македонија била претставувана исклучиво од константинополската бугарска буржоазија“¹¹). Тогаш буржоазијата ѝ придавала на Егзархијата, карактер на политичка установа, која била должна да им служи на бугарските национални стремежи¹²). Егзархијата, пак, од своја страна, енергично ги поддржувала интересите на бугарската буржоазија и монархијата по однос на експанзијата на територијата на Македонија¹³).

По ослободувањето на Бугарија од османлиското ропство во 1878 година и создавањето на бугарското кнежевство, а особено по приклучувањето на Северна и Јужна Бугарија во 1885 година, црковното прашање во Бугарија во значителна мера се слеало со македонското прашање¹⁴). Отсега па натаму бугар-

¹⁰ Симеон Радев, Македонија и бугарското възраждане во XIX век, Часть III, София, 1928, 458—459.

¹¹ Димитар Благов, Съчинения, Т. 8, 528.

¹² Исто така Егзархијата тогаш „... станала гнездо на конзерватизмот и реакционерството, која сè повеќе се приспособувала кон турските власти и се појавувале повеќе стремежите на чорбаџиството и на еден дел од крупната буржоазија, отколку на револуционерно настроениот дел од буржоаската класа и на испаднатата недоволна ситна буржоазија...“ — Димитар Благов, Принос към историята на социализма в България, IV издание, София, 1976, 566.

¹³ Истото.

¹⁴ А. К. Мартиненко, Руско-болгарския отношения в. 1894—1902 г., Киев, 1967, 189.

ската буржоазија, преку Егзархијата, постепено се наложувала во Македонија со цел преку егзархискиот црковно-просветен апарат, преку бугарскиот јазик, во егзархиските училишта во Македонија, а исто така и преку печатот и друго да го асимилира македонскиот народ¹⁵⁾.

По Руско-турската војна и конституирањето на Кнежевство Бугарија, Високата порта во основа ја сменува својата политика спрема Егзархијата. За да може таа и понатаму да постои, требало проруски расположениот егзарх Антим да се замени со нов некомпромитиран егзарх а таква личност бил Јосиф I¹⁶⁾. Бугарскиот просветен и духовен апарат во Македонија, како што се спомна погоре, бидува протеран. Оттогаш па натаму, сè до добивањето на нови султански берати за македонските епархии, во Македонија самоуправувале црковно-училишните општини и ги задоволувале религиозно-просветните и културно-обредните потреби на македонскиот народ.

Настапиле тешки денови за бугарската пропаганда во Македонија. Сите дотогашни придобивки и успеси на бугарската пропаганда во Македонија, освоени со доста пот и напори, биле ставени во прашање. Дури и седиштето на Егзархијата — Цариград станувал несигурен. Високата порта и Патријаршијата настојувале да ја разубедат Егзархијата и бугарската буржоазија седиштето на својата црква од Цариград да го преместат во Бугарија (Трново, Софија, Пловдив) или во Македонија (Охрид)¹⁷⁾. Во тој случај Цариградската патријаршија наговестувала дека ќе ја укине шизмата (анатемата) над Егзархијата фрлена уште во 1872 година и дека неа (Егзархијата) ќе ја признае за канонска црква, но само во етничките граници на Кнежевство Бугарија и во пределите на некогашната Трновска патријаршија. Исто така и руската дипломатија се зазела за преместување на седиштето на Егзархијата од Цариград во пределите на бугарското кнежевство. Во тој случај, според руското настојување, сите епархии во Македонија повторно би потпаднале под јурисдикцијата на Цариградската патријаршија. Со тоа, Патријаршијата ќе ја укинула шизмата над Егзархијата и би можело да се очекува помирување на закараното православно население на Балканскиот Полуостров, врз кое Русија би имала доминантни позиции. Поради пројавените територијални претензии кон Македонија, и австро-унгарската дипломатија во

¹⁵⁾ Боро Мокров, Борбата за зачувување на македонскиот јазик низ страниците на цариградските весници од средината на XIX век. — Погледи, XIII/3, Скопје, 1976, 21—39.

¹⁶⁾ Лазар Јовчев е роден на 5. V 1840 година во гратчето Калолер во Јужна Бугарија. На 24. IV 1878 година е избран за втор бугарски егзарх под духовното име Јосиф I, на местото на дотогашниот компромитиран (проруски) пред турските власти егзарх Антим. — Н. Блаженство Јосиф I, Църковнъ вѣстникъ, III/1, София, 27. IV 1902, 4—10; бр. 3, 10. V 1902, 2—4.

¹⁷⁾ М. Арнаудовъ, Екзархъ Йосифъ... 311.

Цариград, на чело со грофот Франц Зичи, дејствувала за да се премести седиштето на Егзархијата од Цариград во предели-те на Бугарија и за да се отстрани понатамошното бугарско интересирање и ширење кон Македонија.

Меѓутоа, егзархот Јосиф I, една мошне способна, дипло-матско-политичка и далекосежна личност, со сите сили се опи-рал и дејствувал да не дојде до преместување на седиштето на Егзархијата од престолнината на Османлиската Империја, за-што со евентуалното преместување на седиштето на Егзархијата од Цариград, би се изгубиле црковните, а со тоа и територијал-ните и политичките претензии и аспирации на Бугарската ег-зархија и буржоазијата врз териториите на Македонија. Зна-чи, ако Егзархијата би се преместила во Бугарија, таа би прес-танала понатаму да важи за турска институција и оттогаш на-таму би се сметало како чисто бугарска автокефална црква во канонските црковни граници на бугарското кнежевство. Во тој случај, Егзархијата не би имала потреба што да бара надвор од границите на Бугарија, односно да претендира за епархиите во Македонија, кои и понатаму би останале во границите на Османлиската Империја санкционирани со Берлинскиот кон-грес. Значи, „со дигањето на шизмата“, а ние би додале, со пре-местувањето на седиштето на Егзархијата од Цариград во Бу-гарија, како што се истакнува во еден егзархиски документ, „се уништуваат плодовите на ферманот од 1870 година. Во тој случај перспективите (на егзархиската експанзионистичка поли-тика во Македонија — м.б.) ќе бидат уште потешки и погроз-ни“, зашто „најнапред Бугарите (се мисли Македонците — м.б.) во вилаети ќе се застапат за своја црква, училишта и своја народност“¹⁸⁾

Секако дека не е потребен коментар за големата бојазли-вост на бугарската буржоазија наведен во цитираниот документ подпишан лично од бугарскиот егзарх Јосиф I. Идејата на Ма-кедонците да се отцепат од Егзархијата и да формираат своја засебна црква (преку обновувањето на некогаш неправилно укинатата Охридска архиепископија)¹⁹⁾, свои училишта, кое, пак, нешто би било едно од елементите на конституирањето на ма-кедонскиот народ во нација, бугарската буржоазија и Егзар-хијата го знаеле одамна и тие упорно се спротивставувале про-тив тоа речиси за сето време од четириесетина години колку

¹⁸⁾ ЦДИА, Фонд: 246, оп. 1, арх. ед. 120, л.л. 319—327. (Бугарскиот егзарх Јосиф I до бугарскиот кнез Фердинанд I), Цариград, 31. III. 1896. — (Фотокопии во Институтот за национална историја — Скопје, II/7—16).

¹⁹⁾ Славко Димевски, Стремежот на македонскиот народ за по-литичка и црковна еманципација по Берлинскиот конгрес. — Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, II/1, Скопје, 1876, 181—208; Блаже Ристовски, Горѓија Пулевски и ослобо-дувањето на Македонија. Во Зборникот: Македонија во Источната криза (1875—1881), Македонската академија на науките и уметностите, Скопје, 1978, 309—325.

што Егзархијата била присутна на македонска почва. Таа со сите свои расположливи сили и средства се борела седиштето на Егзархијата да остане во Цариград, па и по цена и понатаму Егзархијата да се третира како шизматична црква. Во тоа таа и успеала.

Со цел и понатаму да се одржи црковно-просветната, а со тоа и културно-политичката доминација на Егзархијата во Македонија, егзархот Јосиф I за цело време на дипломатските превирања од 1877 до 1880 година ги одржувал и прихранувал добрите односи со Високата порта²⁰). Неговата желба била, како што досега образложувавме, седиштето на Егзархијата и понатаму да се задржи во Цариград, и повторно да добие султански берати за некои македонски епархии, во што на крајот и успеал.

По долгогодишните дипломатски и политички преговори и силби, во почетокот на 1880 година, егзархот Јосиф I успеал дефинитивно седиштето на Егзархијата да го зачува во главниот град на турската империја. Само неколку месеци по враќањето од Пловдив во Цариград егзархот мошне храбро презел акции за обновување на разнишаните позиции во Македонија. Тој на двапати го посетувал големиот везир Саид-паша, од кого барал на егзархиските седишта во Велешката, Охридската и Скопската епархија, ако не е можно да им се вратат поранешните нивни архиереи, тогаш да се дозволи поставување на други некомпромитирани егзархиски митрополити. За таа цел, на 28. II 1880 година егзархот испратил токбир до Портата, односно до министерот на правосудството Цеват-паша²¹), за добивање на султански берати за нови владици на Велешката, Охридската и Скопската епархија. Меѓутоа, задоволувањето на ова бугарско барање се одложувало за подоцна. Високата и Скопската епархија. Меѓутоа, задоволувањето на ова бугарско барање се одложувало за подоцна. Високата порта тешко се решавала да го исполни ова барање на штотуку конституираната бугарска држава, која сè до 1878 година се наоѓала во границите на Османлиската Империја, а потоа се наоѓала во вазални односи со неа. Турција не била расположена за исполнување на бугарското барање, како што истакнува познатиот македонски преродбенски деец — Кузман Шапкарев од Струга, зашто егзархиските митрополити во Македонија биле „компромитирани пред турските власти поради својот патриотизам“²²). Потоа, турската дипломатија во своите

²⁰) Български патриарх Кирил, Съпротивата срещу Берлинския договор. Кресненското въстание, София, 1955, 249; Француски документи за историјата на македонскиот народ, Серија VI, Том I (1878—1879), Архив на Македонија — Скопје, 1969, 102—108; М. Арнаудовъ, Екзархъ Иосифъ... 255—365.

²¹) М. Арнаудовъ, Екзархъ Иосифъ... 365—368.

²²) К. Ш., Българкитѣ владици въ Македония... цитирана старија.

архиви располагала со рапорти, во коишто се информирала дека егзархиските митрополити во Македонија биле „немирни и опасни по државата“, а за време на Руско-турската војна и воените настани потоа тие биле окфалификувани како „началници на македонското востание“²³).

III.

Создадената положба по протерувањето на егзархиското компромитирано високо свештенство од Македонија, ја натерала бугарската буржоазија да ги менува своите понатамошни средства и методи на дејствување. Плашејќи се за своите разнишани позиции во Македонија по Руско-турската војна, а од друга страна, уплашена од успехот на грчката и српската пропаганда на македонската територија, предизвикало страв кај бугарската буржоазија дека Македонија ќе биде изгубена за бугарската пропаганда. Поради тоа, Бугарија презела редица мерки, нашироко ги ангажирала своите средства и трасирала една подруга политика со цел повторно да ги поврати поранешните позиции на своето дејствување во Македонија. Така, наспоредно со борбата за добивање на берати за владици во македонските епархии, бугарското кнежевство преку Егзархијата, како свој експонент и орудие, се обидело дефинитивно да ги потчини македонските црковно-училишни општини под своја контрола и да ја монополизира просветата во Македонија.

Споменатава големобугарска пропаганда нашла поволни услови за развиток. Имено, во годините на источната криза македонските градови и села биле зафатени од тешка економска криза, предизвикана, пред сè, од честите војни, навлегувањето на капиталистичките елементи во Македонија, турско-патријаршискиот терор и друго. Од тие причини, македонските црковно-училишни општини предводени од својот граѓански елемент не биле повеќе во состојба да ги задоволуваат настанатите потреби за просвета и школство. Особено се чувствуваа голема потреба за учителски кадар, поради тоа што по Руско-турската војна голем број учителски снаги ја напуштиле Македонија. Сето тоа повлијаело бугарските егзархиски учители да бидат прифатени во Македонија без некој поголем отпор. Оваа поволна клима Егзархијата ја искористила рационално. Таа започнала со испраќање на учители Бугари, кои биле издржувани од неа. Поради извесниот отпор против надојдените учители Бугари во Македонија од страна на месното население, од една страна, и поради сомнителното гледање кон нив од страна на турските власти, од друга страна, бугарската пропаганда сега се ориентирала да создава свој учителски кадар внатре во Ма-

²³) ЦДИА, Ф.: 176, оп. 1, арх. ед. 13, л. 86. — (Фотокопии во ИНИ, IV/6).

кедонија. Сето ова ѝ одело во прилог на Егзархијата поради тоа што таа во Македонија успеала да отвори повеќе училишни установи, во кои првенство им се давало на изучувањето на бугарскиот јазик и бугарската историја и култура, со цел кај своите нови воспитаници да проникне бугарскиот национален дух. За послабо ситуираните македонски ученици, кои ги посетувале егзархиските училишта во Македонија, Егзархијата им обезбедувала стипендии за време на нивното школување. Покрај издршката на просветниот кадар и училиштата, големобугарската пропаганда ја презела задачата да отвора интернати во поголемите градови каде што постоеле егзархиски училишни и духовни институции. Интернатите, пак, кои биле од затворен тип, се покажале како погодни места за воспитување на учениците во големобугарски дух.

За реализирање на споменатата бугарска просветна политика во Македонија, Егзархијата успеала да издејствува од Високата порта во иднина нејзиниот просветен кадар во Македонија да не се поставува повеќе со одобрување на патријаршиските грчки митрополити, туку нивната улога да ја преземе една турска просветна комисија (меариф комисион), пред која егзархиските просветни лица би полагале испити и потоа би добивале потврда за непречено изведување на наставната дејност во македонските училишта²⁴). По сето ова Егзархијата на широко отворила училишта во Македонија, кои и ги финансирала. Така, трикласни училишта биле отворени во 1881 година во Битола, Скопје, Охрид, Дојран, Штип, Кукучи и други места. На 5. XI 1881 година во Солун била отворена трикласна машка гимназија „Св. Кирил и Методи“²⁵), која подоцна прераснала во полна четирикласна гимназија. Во Солун подоцна била отворена и женска и трговска гимназија, така што од тој момент Солун претставува важен егзархиски пункт за ширење на бугарското влијание во Македонија.

Друго средство за поефикасно ширење на бугарското влијание во Македонија било постепено егзархиско уништување на дотогашната самостојност и автономност на македонските црковно-училишни општини, со цел „да се искорени нивната секаква иницијатива, да се унифицира нивната работа и да ги претвори во свои послушни органи“²⁶). Како последица на економското опаѓање на македонските градови во последната четвртина на минатиот век, доаѓа до прилично осиромашување на црковно-училишните општини во Македонија. Речиси праз-

²⁴) Иван Катарџиев, Создавање и развој на школството во Македонија и пропагандите, (Елаборат во ИНИ), 13.

²⁵) Албумъ Алманахъ „Македония“, София, 1931, 93; М. Арнаудовъ, Екзархъ Йосифъ... 485.

²⁶) Љубен Лапе, Протоколи од заседанијата на Прилепската општина 1872—1886, Скопје, 1956, 10.

ните општински каси не биле во можност да ги задоволуваат нараснатите потреби на школувањето на своите средини. Од друга страна, понудената финансиска помош од страна на Егзархијата црковно-училишните општини мошне попустливо ја прифатиле. Сето тоа придонесло раководните места во општините да ги заграби Егзархијата. Така, според својот Устав, Егзархијата успеала претседателите на општините да ги поставува таа и да ги плаќа од својата каса. Со тоа Егзархијата започнала со централизирање на власта во општините и со нивно целосно потчинување²⁷⁾.

Бугарската пропаганда обрнала внимание и на вонучилишната младина во Македонија поради тоа што таа се наоѓала надвор од егзархиското влијание. За таа цел од 80-тите години на XIX век големобугарската пропаганда започнала со отворање и библиотеки во македонските градови и поголеми села, а бројни читалишта и библиотеки во македонските градови и поголеми села, со отворање на бројни просветни друштва, вечерни училишта за возрасните, а сето тоа со цел кај македонскиот народ да го всадува бугарскиот национален дух, прикажувајќи ја Македонија како составен дел на Бугарија.

Сето ова придонесло дејноста на Егзархијата во Македонија, која уште на почетокот на своето дејствување не била само религиозна, постепено да се наложува во сите пори на религиозниот, просветниот, културниот и политичкиот живот во Македонија, како во епархии, така и во македонските црковно-училишни општини, кои, несакајќи и понатаму да останат под јурисдикцијата на Цариградската патријаршија, а бидејќи македонското граѓанство не успеало да основа самостојна македонска црква, и наоѓајќи се во ситуација да избираат меѓу грчката црква и грчкиот јазик, од една страна, и бугарската црква (Егзархијата) и бугарскиот јазик, од друга страна, ја претпочитале втората „не затоа што ја сакале Бугарската егзархија, туку просто од љубов кон словенската служба“²⁸⁾, словенската црква и словенскиот јазик како најблиски и најсродни по својот менталитет и бит. Определувањето на еден поголем дел од македонскиот народ да влезат под јурисдикцијата на бугарската црква, според шеријатското право во Османлиската Империја²⁹⁾, имало далекосежни последици. Така, на одреден начин, според шеријатското право, тој народ добил бугарско нацио-

²⁷⁾ Славко Димевски, Некои моменти од антиегзархиското движење до создавањето на ВМРО. — Гласник на ИНИ, V/2, Скопје, 1961, 179—200.

²⁸⁾ Архив Секретаријата иностраних послова (СИП) — Београд. Српски Конзулат — Скопје, г. 1891, пов. бр. 3, л. I 1891.

²⁹⁾ Толкувањето на шеријатското право во Османлиската Империја е од значење за христијанското население кое живеело на Балканскиот Полуостров. Според него, не се признавало народ или нација, туку вера (религија). Оттука произлегува дека оној народ кој поседувал ле-

нално обележје, а Егзархијата што е за нас од важност, кај тој народ, добила доминантно значење. Така, таа се здобила со легално право да го раководи црковно-просветното дело во Македонија, да управува со црковно-училишните општини, да сугерира нови обреди, обичаи, празници и навики меѓу македонските егзархиски верници. Со тоа, како што мошне суптилно огледал Блаже Ристовски, Егзархијата наложувала една нова култура во Македонија „што ни по името, ни по идејата, ниту пак по последиците можеше да биде прифатлива“³⁰⁾

IV.

Споменатава организирана големобугарска пропаганда во Македонија била координирана во заедничкото дејствување меѓу бугарската влада и Егзархијата. Развитокот на таа заемна „соработка“ меѓу државата и црквата е најевидентна од 80-те години на минатиот век. Така, во почетокот на 1881 година министерот за внатрешни работи на бугарското кнежевство д-р Г. Волкович поднел еден правилник, според кој требало во иднина да се испраќаат државните средства за егзархиските црковно-просветни институции во Европска Турција. При крајот на истата година познатиот натурализиран Бугарин Наум Спространов од Охрид, поднел проект-правилник за уредување и управување на црковно-училишните општини во Македонија до министерот за надворешни работи на Бугарија Константин Стоилов. Од овие правилници министерот Стоилов при крајот на 1882 година поднел извештај до бугарскиот кнез Александар Батенберг³¹⁾, во кој е трасирана идната бугарска политика во Македонија. За да може Бугарија да ја одигра улогата на пиемонт во Македонија, според зборовите на Стоилов, „нужно е сето население во Македонија да се убеди дека владата на Н. В. Височество води општонародна бугарска политика, дека Кнежевството е најприродниот и успешен активен заштитник на

гитимна „вера“ или своја самостојна црковна институција автоматски му се признавала и неговата национална припадност, та можел слободно да отвора и издржува цркви и училишта. Меѓутоа, како македонскиот народ во текот на XIX век не успеал да создаде самостојна црква (т.е. да ја обнови автокефалноста на Охридската архиепископија), па како не била призната неговата „вера“, не можело, според шеријатските права, да биде призната и неговата национална самостојност. Затоа, оној дел од македонскиот народ, кој се наоѓал под јурисдикцијата на Цариградската грчка патријаршија, Турците го именувале како „Рум-милет“, т.е. како грчки, додека другиот поголем дел од македонскиот народ, кој се ставил под ведомството на Бугарската егзархија, бил третиран како „Булгар-милет“ и идентификуван како бугарски народ.

³⁰⁾ Блаже Ристовски, Народната култура во преродбата и афирмацијата на македонската национална мисла. — Гласник на ИНИ, XIX/3, Скопје, 1975, 79—95.

³¹⁾ Михаил Арнаудов, Константин Стоилов и Българската екзархия въ 1882 г. — Годишник на Соф. университет, XXXVII (1940—1941), София, 1941, 3—23; Лб. Лапе, Одбрани текстови... II дел, 131.

Македонија³²⁾. Целта на оваа политика била за што поголемо ширење на бугарското влијание во Македонија. За таа намена „секој Македонец треба да се привикне со мислата дека во Софија се грижат за неговата иднина. Кај македонските Бугари требало да се развие чувство на народносно самосознание, мало и големо треба да знае дека е од бугарска крв и да се гордее со тоа. Само кога ќе се постигне тоа, можеме да кажеме дека бугарскиот народ во Македонија е сигурен, дека акциите на трите пропаганди се сопсени. За остварувањето на овие цели ние треба да ги исполниме овие средства: 1. просветата (училиштата) во најширок размер; 2. една добро формирана организација, која ќе нè држи во тек на сите работи во Македонија и да е во состојба во еден момент незабавно и успешно да ја пушти во дејство по цела Македонија и Албанија една заповед што би дошла од кнежевската влада; 3. да се поврзе мрежата на бугарските железници со македонските. Само по себе се подразбира дека при исполнувањето на оваа програма кнежевската влада треба да врви рака в рака со Егзархијата³³⁾. Во оваа прилика намерно си дозволивме да приложиме дел од овој познат документ на големобугарската пропаганда во Македонија во нешто пошироки размери за да ја согледаме широчината на егзархиската (читај бугарската) црковно-просветна и политичко-пропагандна заангажираност во Македонија.

По повод интенцијата на бугарската влада да образува една училишна комисија (или оддел — попечителство) во Софија во 1882 година, која би се грижела за понатамошниот развиток на просветата во Македонија, особено кај оној дел од македонскиот народ кој бил под јурисдикција на Егзархијата, министерот Стоилов повторно интервенирал во корист на понатамошната доминантна положба на бугарската црква во Македонија. Во таа смисла тој правилно согледал дека такво едно тело директно раководено од бугарското кнежевство бргу би било откриено од турската дипломатија, а поради вазалните односи на Кнежевството со Османлиската Империја, неповолно би се одразило за Бугарија. Затоа, Стоилов му предлагал на кнезот сите компетенции на таа комисија да ѝ се дадат на Егзархијата, која и „по својата положба и по врските најдобро е поставена за да може да го раководи делото и народното разбудување во Македонија и Одринскиот вилает. Таа и без тоа е во врска со разни општини, ја знае нивната положба, нивната материјална сила и затоа ќе може да им дава во правилна мера што им треба, а бидејќи и по егзархискиот устав, таа не само што има право туку ѝ се даваат и средства за да го врши тоа, така што и турските власти не ќе имаат причина да се сомневаат и не ќе пречат... Се разбира дека врховното водење

³²⁾ Истото, 16.

³³⁾ Истото, 17

ке ѝ припаѓа на владата на Вашето Височество, таа ја води нашата народна политика и како резултат на тоа нејзиниот глас е решавачки по сите основни прашања. Како последица на овој принцип, право на кнежевската влада, пред сè, се бара од светата Егзархија оваа да обрне внимание на младото поколение, но главно е да го воспитува во патриотски дух... Во тој однос сета работа лежи на учителите, од нивниот подбор зависи еднородноста на стемежите и единството во мислите на целиот бугарски народ...³⁴⁾

Споменатава интервенција на министерот Стоилов вродила плод. Така, за таа цел во текот на 1883—1884 година при Егзархијата во Цариград бил образуван училишен оддел (попечителство) со задача да ги контролира средствата добиени од бугарското кнежевство за црковно-просветните потреби во Македонија и да раководи со просветата воопшто во самата Егзархија³⁵⁾

Понатамошниот тек на бугарската експанзионистичка и завојувачка политика во Македонија била насочена од познатата програма од десет точки од 1890 година. По предлог на бугарската влада програмата била одобрена од Народното собрание на Бугарија на 11. XII 1890 година. Според програмата, требало „да се помагаат Македонците кои живеат во Цариград. Да се бдее над нив за да не потпаднаат под влијание на разните агитатори. Да се образуваат еснафски кафеани, чии сопствени треба да бидат родени Бугари“ (прва точка). Егзархијата требало во иднина за учители во Македонија да поставува само родени Бугари, додека за учители по турски јазик да назначува само влијателни лица (Турци), кои ќе имаат големо влијание и симпатии меѓу турската власт за некои егзархиски бенефиции. Учителите кои ги завршувале егзархиските гимназии во Македонија, ако не сакаат да добијат повисоко образование, да им се даваат должности во Бугарија. „Ако некои од нив го прифатат учителскиот позив, откако ќе поминат на практика четири години во Бугарија, да се назначуваат за учители во нивните родни места...“ (седма точка). Понатаму бугарската влада ја зацртала и должноста на егзархиското духовништво во Македонија. Меѓу другото, тоа било должно „да ги уништува разните облици што постојат во Македонија, а што не постојат во Бугарија... Повисоките духовни власти биле должни да бдеат за точното исполнување на горната програма...“ (десетта точка)³⁶⁾.

³⁴⁾ Истото, 19

³⁵⁾ Албумъ — Алманахъ „Македония“... 88.

³⁶⁾ Славко Димевски, Просветната политика на Егзархијата и училишните бунтови во Македонија, Скопје, 1862, 12—13; кај истиот: Делувањето на странските пропаганди во Македонија, В. „Нова Македонија“, XV/4497, Скопје, 18. I 1959, 5.

За реализирање на споменатава големобугарска пропаганда во Македонија, а во духот на оваа програма, бугарската влада за таа цел отпуштила 5.500,000 франци. Оваа огромна сума требало да ја одигра следнава пропагандна цел: 2.500,000 франци требало да се потрошат за поткупување на авторитетни турски чиновници во престолнината на Османлиската Империја; 800,000 франци за поткупување на авторитетни вилаетски турски великодостојници во Македонија; 150,000 франци за поткупување на авторитетни чорбации во градовите и селата, веројатно, пак во Македонија; 84,999 франци за агитација на егзархиската и бугарската пропаганда во Македонија итн.³⁷⁾

Кога сме при финансирањето на егзархиската културно-просветна и религиозно-политичка пропагандна дејност во Македонија, треба да истакнеме дека бугарското кнежевство одделувало големи материјални средства, за едно кнежевство кое што се наоѓало во конституирање тоа е тешко прифатливо. Бројна е архивската документација која ги истакнува бројките на материјалната „помош“ што Кнежевството Бугарија ги одделувало за својата пропагандна потреба на својата црква. Така во првите години по своето конституирање Кнежевството одделувало годишно околу 30,000 лева на Егзархијата. Меѓутоа, потребите од средства како станувале сè поголеми, а овие суми, според зборовите на министерот Стоилов, „речиси смешни“³⁸⁾ во споредба со потребите на Егзархијата за креирање на нејзината политика во Македонија и за парализирање на другите пропаганди во Македонија, кои исто така располагале и ангажирале големи материјални средства, оваа парична сума Кнежевството од година в година ја зголемувала. Во еден извештај од 1881 година до министерот за внатрешни работи Цанков, егзархот категорички барал сумата од 30,000 лева да се покачи на 100,000 лева³⁹⁾. Тоа придонело секоја година Кнежевството да ја зголемува оваа сума, така што изразено преку една табела можеме да ја добиеме следнава слика:

Кнежевството во 1878 г. на Егзархијата ѝ доделило сума од

			30,000 лева
во	1879—	„	30,000 „
„	1880—	„	31,000 „
„	1881—1882	„	100,000 „
„	1882—1883	„	250,000 „
„	1883—1884	„	517,000 „
„	1884—1885	„	560,000 „

³⁷⁾ Истото.

³⁸⁾ М. Арнаудовъ, Константин Стоилов... 17.

³⁹⁾ ЦДИА, Ф.: 246, оп. 1, арх. ед. 15, л.л. 78—79.— № — 321. До Г-ин Цанков, Министер за внатрешни работи. — (Фотокопии во ИНИ, IV/61—63).

„	1885—1886	„	774,864	„
„	1890—1891	„	5.500,000	„ ⁴⁰⁾
„	1891—1892	„	5,500,000	„
„	1892—1893	„	5.500,000	„
„	1893—1894	„	4.250,000	„
„	1894—1895	„	5.000,000	„
„	1895—1896	„	5.00,000	„ ⁴¹⁾

Горниве показатели недвосмислено ја покажуваат организираноста, интензитетот и широчината на бугарскиот пропаганден апарат во Македонија, кој ја имал таа задна цел да го внесува бугарското национално чувство кај македонскиот народ и во дадена и поволна ситуација да ја реализира санстефанската фикција на големобугарската буржоазија. Споменатава големобугарска политика спроведена во Македонија преку Егзархијата се одвивала сè до поделбата на Македонија во 1912, односно во 1913 година.

⁴⁰⁾ М. Арнаудовъ, Константин Стоилов. .21.

⁴¹⁾ Иван Иваниќ, Из црквене историја Срба у Турској у XVIII и XIX веку, Београд — Нови Сад, 1902, 126; Делувањето на странските пропаганди во Македонија, цитирана статија.